

Cultura, llengua i diversitat cultural de nacions minoritàries: els casos del Quebec i de Catalunya, territoris... compartits?

Diane Saint-Pierre

L'INSTITUT NATIONAL DE LA RECHERCHE SCIENTIFIQUE (INRS)

diane.saint-pierre@ucs.inrs.ca

Alexandre Couture Gagnon

L'UNIVERSITÉ DU TEXAS RIO GRANDE VALLEY (UTRGV)

alexandre.couturegagnon@utrgv.edu

Rebut: 31/07/2016

Acceptat: 11/01/2017

RESUM

Des de l'aprovació de la Convenció sobre la protecció i la promoció de la diversitat de les expressions culturals de la UNESCO de 2005, la diversitat cultural esdevindria un objectiu central en les polítiques públiques de molts estats signataris. Però, tot i que s'han trobat diferències entre situacions nacionals pel que fa al reconeixement d'aquesta diversitat, què passa amb aquestes nacions minoritàries que treballen des de fa dècades per a desenvolupar una *cultura societària* legítima per la seua pertinença cultural i lingüística? Hi ha un desajust pel que fa als instruments d'acció pública posats en pràctica al llarg de dècades per assegurar l'esplendor d'una cultura i d'una llengua particulars? En aquest text, ens centrem en les polítiques culturals i en altres àrees connexes (sobretot en llengua, educació i immigració) que també estan relacionades amb la qüestió de la diversitat cultural al Quebec i a Catalunya, dues nacions minoritàries que, com a societats democràtiques dotades d'autonomia parlamentària i governamental, també tenen l'obligació de protegir, valoritzar i donar suport a les minories i als grups etnoculturals que habiten als seus territoris.

Paraules clau: Quebec, Catalunya, política cultural, política lingüística, diversitat cultural, nacions minoritàries.

ABSTRACT. *Culture, language and cultural diversity in minority nations: The cases of Québec and Catalonia, 'shared' territories?* Since the adoption of the UNESCO Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions in 2005, cultural diversity is said to have become a central goal in many ratifying countries' public policies. While differences among countries have been acknowledged when it comes to its recognition, what about minority nations that have been working for decades to develop a «societal culture», one legitimized by the value of their cultural and linguistic belonging? Is there a gap when it comes to policy instruments implemented over the decades to ensure the fulfillment of a particular culture and language? In this paper, we focus on the political culture and related areas (language, education and immigration in particular) which are also linked to the issue of cultural diversity in Quebec and Catalonia, two minority nations, which, as democratic societies entitled to parliamentary and governmental autonomies, also have the duty to protect, valorize, and support minorities and ethno-cultural groups established on their territories.

Keywords: Quebec, Catalonia, cultural policy, linguistic policy, cultural diversity, minority nations.

SUMARI*

Introducció

Cultura, llengua i diversitat cultural: quines polítiques hi ha per al Quebec i Catalunya?

- Una breu presentació dels dos casos d'estudi: el Quebec i Catalunya
- Els instruments d'acció (cultural) pública (IAcP)
- El Quebec i els fonaments principals dels IAcP
- Catalunya i els fonaments principals dels IAcP

El Quebec i Catalunya respecte a la qüestió de la diversitat cultural

- Per al Quebec: de l'afirmació identitària a la promoció de la diversitat cultural
- Per a Catalunya: una política cultural oberta i polititzada

Conclusions

Referències bibliogràfiques

* Aquest article ha sigut publicat en *L'administration des territoires et les instruments de l'action publique*, sota la direcció de Serge Belley i de Diane Saint-Pierre, el Quebec, 2017, Les Presses de l'Université du Québec (PUQ), Col·l.: «Administration publique et gouvernance». Traduït del francès per Núria Roso Asensio.

Autor per a correspondència / Corresponding author: Diane Saint-Pierre. Centre Urbanisations Culture Société. 490, de la Couronne. Québec (Québec) G1K9A9. Canada.

Suggeriment de citació / Suggested citation: Saint Pierre, D. i Couture Gagnon, A. (2017). Cultura, llengua i diversitat cultural de nacions minoritàries: els casos del Quebec i de Catalunya, territoris... compartits? *Debats. Revista de cultura, poder i societat*, 131(1), 31-49.

INTRODUCCIÓ

Com han fet molts països occidentals, que aquests últims anys han iniciat reflexions i, en alguns casos, nous enquadraments de les seues accions culturals públiques (Saint-Pierre i Audet, 2010), ens interessen les polítiques de la cultura i de la llengua del Quebec i de Catalunya, però també el lloc que ocupa la diversitat cultural en les polítiques d'aquestes dues nacions minoritàries. Dues nacions, és important destacar-ho, que evolucionen en contextos nacionals majoritaris. Com veurem més tard, aquest fet suposa l'aplicació de dinàmiques concretes al Canadà i a Espanya. Recordem que la Declaració Universal sobre la Diversitat Cultural de la UNESCO, de 2001, defineix aquesta noció (central en els nostres propòsits) en el seu article primer,¹ i la relaciona directament «amb la conservació de la valuosa identitat cultural de les nacions o ètnies, de les minories lingüístiques i religioses i dels pobles autòctons» (UNESCO, 2002: 24).

Des de l'aprovació de la Convenció sobre la protecció i la promoció de la diversitat de les expressions culturals de la UNESCO de 2005 —de la qual el Quebec va assumir el lideratge amb el Canadà i França (Atkinson, 2001; FICDC, 2011)—, la diversitat esdevindria un objectiu central en les mesures i els programes duts a terme per les polítiques culturals nacionals.² En

molts països europeus, en canvi, s'han constatat diferències entre situacions nacionals (o països) a l'hora de reconèixer-la dins d'aquestes polítiques (Bonet i Négrier, 2008; vegeu també Saez i Saez, 2012). Aquest és un fet sorprenent perquè, com afirma Christine Ramel en «La diversité culturelle est-elle une valeur européenne?», aquesta noció il·lustra dos corrents: «una resposta a la globalització, a la lògica totpoderosa del mercat i de la creació de noves formes de desigualtats (nacionals, locals i individuals) i també una afirmació identitària» (Ramel, 2009). Per aquest motiu, és necessari preguntar-se què passa amb aquestes nacions minoritàries que, en un context majoritari,³ treballen des de fa dècades per a desenvolupar una *cultura societària* legítima pel valor de la seua pertinença cultural i lingüística concreta (Gagnon i Requejo, 2011; Kymlicka, 1995).⁴ S'observa un desajust entre el discurs a favor d'aquesta diversitat cultural —amb aquesta idea de fons d'uns «territoris... compartits»⁵ i els instruments d'acció pública (IAP) que finalment s'apliquen per a garantir-la?

La nostra intuïció inicial —o hipòtesi de partida— és la següent: els instruments o dispositius aplicats al llarg del temps per a gestionar les relacions culturals i lingüístiques entre el poder públic i les

1 Article 1 «La cultura pren formes diverses al llarg del temps i de l'espai. Aquesta diversitat s'encarna en l'originalitat i la pluralitat de les identitats que caracteritzen els grups i les societats que componen la humanitat. [La cultura] constitueix el patrimoni comú de la humanitat i ha de ser reconeguda i afermada en benefici de les generacions actuals i de les generacions futures.» (UNESCO, 2002: 4).

2 Recordem que el principal repte que va promoure la Convenció, i que encara és actual, és que els estats conserven la seua capacitat d'elaborar i de posar en pràctica les seues polítiques culturals.

3 Per a una reflexió sobre el nacionalisme de les «nacions minoritàries» i els límits de la comparació en aquest àmbit, consulteu Cardinal i Papillon (2011), també Boucher i Thériault (2005) i Paquin (2001).

4 Will Kymlicka entén per cultura societària «una cultura que ofereix als seus membres formes de vida amb sentit per a totes les activitats humanes» (fragment extret de l'edició francesa de *Multinational Citizenship* [1994] 2001: 115).

5 Aquesta expressió sovint s'utilitza en literatura per a il·lustrar problemes de convivència i dinàmiques d'enriquiment mutu.

comunitats —en aquest cas, el Quebec i Catalunya i els seus grups minoritaris, però també amb la seua majoria nacional respectiva (el Canadà i Espanya)— s'organitzen no només en funció de l'evolució de les representacions i valors que tenen, sinó també dels problemes, reptes i oportunitats que presenten els medis en procés de canvi.

Des d'aleshores, hi ha una qüestió que resulta fonamental per a aquestes nacions minoritàries: com aconseguir la valorització i la protecció d'una cultura i d'una llengua nacionals (sempre amenaçades) i alhora formar part d'aquesta tendència a favor de la diversitat cultural en el seu territori infranacional. I, més concretament, com formen part d'aquesta tendència el Quebec, que ha assumit un rol capdavanter en aquesta matèria des de finals dels anys noranta, i Catalunya, que ha multiplicat les seues intervencions per tal de valoritzar una cultura i una llengua prohibides durant molt de temps. És un repte a llarg termini per als territoris infranacionals. Les polítiques implicades i les estructures, programes i mesures que en deriven són els instruments (Hood, 1983; Pal, 2009) mitjançant els quals analitzem i comparem l'acció pública del Quebec i de Catalunya en matèria de cultura, de llengua i de diversitat cultural.⁶ El nostre article es basa en una recerca documental⁷ i en la metodologia dels estudis de cas, i consta de dues grans parts.

En la primera part, oferim una breu presentació dels dos casos d'estudi i definim el concepte d'*instruments d'acció pública* dedicats a la cultura, la llengua i la diversitat cultural. A continuació, investiguem els fonaments de les polítiques en aquest àmbit al Quebec i a Catalunya, dues societats democràtiques dotades

d'una autonomia parlamentària i governamental, i que tenen l'obligació de protegir, valoritzar i donar suport a les minories i grups etnoculturals que habiten al seu territori. En la segona part, ens centrem en la relació que tenen aquests instruments amb la diversitat cultural. Com pot ser que aquesta noció, que és essencial en molts estats, no ho siga al Quebec i a Catalunya? Es tracta d'un preocupació *nova* o, pel contrari, ja existia en les seues primeres intervencions *culturals*, i ha esdevingut, per tant, un exemple d'aquesta idea de *dependència del camí*?⁸ Finalment, a mode de conclusió, posem de manifest els elements de convergència i de divergència, tot intentant comprendre l'abast dels canvis iniciats i de les mesures posades en pràctica pel Quebec i per Catalunya.

CULTURA, LLENGUA I DIVERSITAT CULTURAL: QUINES POLÍTIQUES HI HA PER AL QUEBEC I CATALUNYA?

Aquesta primera part té com a objectiu subratllar els fonaments principals de les polítiques culturals i lingüístiques del Quebec i de Catalunya, amb la finalitat de recordar-ne l'herència i l'estatus respectius. També fa referència a les principals mesures i accions dirigides a promoure i a desenvolupar les seues cultura i llengua nacionals, i això, en un context on el concepte de diversitat cultural esdevé cada vegada més significatiu a partir dels anys noranta. Aquesta part mostra, per tant, les lògiques històriques que, en tot estudi de cas, condueixen a l'elaboració dels principis i de les modalitats de les polítiques que s'estudien i els programes i altres instruments públics que se'n deriven. Però abans, és necessari presentar, encara que siga breument, els grans paràmetres polítics, sociodemogràfics i econòmics del Quebec i de Catalunya.

6 Altres investigadors també han estudiat la representació de la diversitat dins de polítiques sectorials de nacions minoritàries, i les han confós amb les *petites nacions* (que tenen estatus de país), menyspreant els reptes polítics de nacions minoritàries com el Quebec i Catalunya (vegeu Hjort i Petrie, 2007; Hand i Traynor, 2012).

7 Els autors agraïm a Maude Marquis-Bissonnette, Geneviève Dupuis i Simon Lavoie (estudiants de l'ENAP) i a Hela Zahar (doctoranda a l'INRS) que hagen treballat en la recopilació de la documentació.

8 Introduïda en les ciències polítiques als anys noranta (Pierson, 1994), aquesta idea de dependència del camí o dependència de la trajectòria (*path dependency*) es va desenvolupar per a explicar com les decisions preses en el passat i el pes de les institucions polítiques condicionen les decisions presents i potser futures.

Una breu presentació dels dos casos d'estudi: el Quebec i Catalunya

Democràcia parlamentària basada en el sistema de Westminster, el Quebec és la més gran de les deu províncies que conformen el Canadà, un estat federal fundat el 1867, i la segona, després d'Ontàrio, pel que fa al nombre d'habitants i a l'economia. El Quebec compta, avui en dia, amb 8,3 milions d'habitants (és a dir, el 23 % de la població canadenca), més del 80 % dels quals viuen en centres urbans. Mont-real i la seua perifèria (82 municipis) concentra, tota sola, prop de la meitat de la població del Quebec i més del 50 % del seu PIB (CMM, 2015).

En matèria de repartiment constitucional de poders, la cultura i la qüestió lingüística són competències compartides, però també dominis tradicionalment competidors entre el govern federal canadenc i el govern del Quebec (Saint-Pierre, 2003, 2011). D'altra banda, el francès és l'única llengua oficial del Quebec, i és la llengua materna del 79 % dels quebequesos. Aquests francòfons de llengua materna només suposen el 18,4 % de la població del Canadà, majoritàriament anglòfona, i només el 2 % de la població canadenca-estatunidenca. Pel que fa a l'anglès, és la llengua materna de 8,3 % dels quebequesos, mentre que els que compten amb altres llengües maternes representen el 12,3 % de la població (ISQ, 2013). També es compten 142.000 autòctons, en què s'inclouen els 12.570 esquimals repartits en catorze poblats situats al nord del paral·lel 55 (a Nunavik). Tanmateix, la diversitat no només està present en els autòctons, amb tres grans famílies lingüístiques i culturals (algonquiana, iroquesa i esquimoaleuta), sinó que també ho està en la regió de Mont-real, on es concentren les comunitats culturals i la major part dels nousvinguts.

Catalunya, una de les disset comunitats autònomes d'Espanya (Constitució de 1978), està integrada en un «règim quasi federal» (Griffith, 2005) i dotada d'un sistema parlamentari. La Constitució reconeix poders especials al govern català —la Generalitat de Catalunya— en més d'una vintena d'àmbits, concretament alguns béns culturals, la llengua catalana, el turisme i l'organització municipal. Dotada d'una forta

voluntat autonomista, fins i tot separatista, la comunitat catalana comptava amb 7,5 milions d'habitants l'any 2015, és a dir, el 16 % de la població espanyola. L'àrea metropolitana de Barcelona concentra 5,5 milions d'habitants, el 73 % dels quals són catalans (Idescat, 2015). Regió reconeguda pel seu dinamisme econòmic, amb una indústria forta, exportacions importants i un enorme potencial turístic, Catalunya se situa en la quarta posició entre les regions espanyoles pel que fa al PIB per habitant, i supera la mitjana nacional i fins i tot la de la Unió Europea (*Le Point international* i Carrasco, 23 de novembre de 2012).

Cal destacar que a Catalunya hi ha tres llengües reconegudes: l'aranès (a la regió de la Vall d'Aran), el castellà (o espanyol) i el català, que té el mateix estatus d'oficialitat que el castellà des de l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 1979.⁹ L'any 2013, només el 31 % dels catalans tenien el català com a llengua materna (Idescat, 2014a). Quant als immigrants, aquests representaven, el 2014, prop del 15 % de la població de Catalunya (Idescat, 2014), que és la comunitat autònoma que rep el major nombre d'immigrants.

Els instruments d'acció (cultural) pública (IACP)

En aquest apartat, definirem breument el que cal entendre per *instruments d'acció (cultural) pública*, a partir d'estudis sobre els IAP. Recordem que el polítòleg Harold D. Lasswell va ser el primer, amb la seua obra mestra *Politics: Who Gets What, When, How* (1936), que va servir de font d'inspiració per a nombrosos investigadors interessats en els IAP, bé per a descriure'ls, per a proposar-ne classificacions, o per a estudiar les intencions darrere l'elecció i l'ús dels instruments per part d'un govern.¹⁰ Estem d'acord amb aquesta definició de Pierre Lascoumes i Patrick Le Galès (2004) que els confereix una dimensió cognitiva important:

9 El català i el castellà són llengües *cooficials* a Catalunya, però la sentència del Tribunal Constitucional de 2010 va rebutjar que el català fóra la llengua *predominant* de la comunitat autònoma, com preveia el nou Estatut d'autonomia de Catalunya de 2006 (Tribunal Constitucional, 2010).

10 Per a llegir un resum dels estudis sobre aquest tema, consulteu Lascoumes i Simard (2011).

Un instrument d'acció pública constitueix un dispositiu, tècnic i social, que organitza relacions socials concretes entre el poder públic i els seus destinataris en funció de les seues representacions i significats. [Els instruments] no són eines axiològicament neutres i disponibles sense distincions. Són, pel contrari, portadors de valors, enriquits amb una interpretació social i concepcions concretes del mode de regulació previst (Lascoumes i Le Galès, 2004: 13).

En la taula següent es resumeix el que entenem per *instruments d'acció (cultural) pública* (IAcP), inspirant-nos en la proposició inicial de Hood (1983) i les adaptacions de Howlett (1991) i de Pal (2009). També s'hi mostren exemples d'instruments del Quebec i de Catalunya per tal d'il·lustrar els quatre recursos estatals que permeten que es puguin posar en pràctica: *nodals* (xarxa informacional i social), *d'autoritat* (poders legals), *d'organització* (fonts organitzacionals), *del tresor* (financer, pressupostari, etc.).

Taula 1: Els instruments d'acció (cultural) pública (IAcP) al Quebec i a Catalunya: definicions i exemples de recursos

FONTS DELS IAcP	NODALS	<p>Instruments que permeten estar al centre d'una xarxa informacional i social i que assegurin aquesta capacitat de recollir i difondre informació, fins i tot d'orientar els valors i les preferències dels ciutadans i, potser, les eleccions públiques en matèria de cultura (o cultures), de llengua (o llengües) i de diversitat cultural</p> <p>(Exemples/el Quebec): Comissions d'enquesta / d'estudi (p. ex.: informes Tremblay, Parent), empreses consultores i grups de treball; llibres blancs (Laporte, 1965; Laurin, 1978), llibre verd (L'Allier, 1976) i altres documents d'orientació governamentals; participacions als organismes internacionals (OIF —Organització Internacional de la Francofonia—, UNESCO, Grup francoquebequés sobre la diversitat cultural).</p> <p>(Exemples/Catalunya): Congrés de Cultura Catalana (1976-1977), iniciat per organitzacions de la societat civil, i el <i>Manifest de la Cultura Catalana</i> (1977), <i>L'Informe de Girona</i> (1992), <i>Llibre Blanc de les Indústries Culturals</i> (2002).</p>
	AUTORITAT	<p>Instruments que deriven dels poders legals de l'Estat i que permeten imposar, obligar i ajudar els agents de la societat civil en relació amb qualsevol decisió política (o acció pública) en matèria de cultura (o cultures), de llengua (o llengües) i de diversitat cultural</p> <p>(Exemples/el Quebec): Llei sobre el Ministeri d'Afers Culturals (1961) que confereix al ministre l'obligació «d'afavorir el creixement i l'esplendor de la identitat i del dinamisme culturals del Quebec»; Doctrina Gérin-Lajoie (1965); Carta de la llengua francesa (1977); Política de desenvolupament cultural (1978); Política de l'interculturalisme (1981); Política de desenvolupament cultural en medis autòctons (1990); Política cultural del Quebec (1992).</p> <p>(Exemples/Catalunya): Fi de la dictadura (1975) i transició democràtica cap a un país de comunitats autònomes (1975-1978); Constitució espanyola (1978); Estatut d'autonomia (1979, revisat: 2006); Pacte cultural (1985); Llei de normalització lingüística (1983); tractats europeus (Schengen el 1991, Maastricht el 1993); sentències del Tribunal Constitucional (2010).</p>
	ORGANITZACIÓ	<p>Instruments que permeten establir, dinamitzar i disposar de recursos organitzacionals en matèria de cultura (o cultures), de llengua (o llengües) i de diversitat cultural: funcionaris, infraestructures, institucions, etc.</p> <p>(Exemples/el Quebec): Ministeri d'Afers Culturals (MAC, després Ministeri de Cultura i Comunicació –MCC) i els seus diversos plans d'acció; Servei del Canadà francès transfronterer i Oficina de la llengua francesa (1961); Ministeri de la Immigració del Quebec (1968); Ministeri de l'Estat per al Desenvolupament Cultural (1977); Secretaria governamental per a la diversitat cultural del MCC.</p> <p>(Exemples/Catalunya): Associació de veïns (anys 1960), Òmnium Cultural (1961), Congrés de Cultura Catalana (1976-1977), iniciat per les organitzacions de la societat civil, Ministeri de Cultura (1980), Secretaria per a la Immigració (2000).</p>
	TRESOR	<p>Instruments (financers) que ofereixen la capacitat d'actuar, de posar en pràctica les polítiques culturals, lingüístiques i de diversitat cultural (pressupostos, crèdits, taxes, transferències entre estadis de governament, etc.)</p> <p>(Exemples/el Quebec): Crèdits i pressupostos anuals acordats pels ministeris i organismes dedicats a la cultura, la llengua i la diversitat cultural; Despeses del dossier de Cultura i Comunicació de 2014-2015: 374,1 milions d'euros (635,1 milions \$CA) (Informe anual de gestió del MCC, 2014-2015).</p> <p>(Exemples/Catalunya): Crèdits i pressupostos anuals acordats pels ministeris i organismes d'Estat dedicats a les cultures i llengües castellana, catalana i aranesa; Pressupost del Ministeri de Cultura el 2014: 215 milions d'euros (o 365 milions \$CA) (Catalunya, 2014).</p>

FONTS: Adaptació dels textos i propostes de Hood (1983), Howlett (1991) i Pal (2009)

A continuació convé presentar, breument, els principals fonaments de les polítiques culturals i lingüístiques del Quebec i de Catalunya, per tal de recordar les seues herències i estatus respectius.

El Quebec i els fonaments principals dels IAcP

En matèria de cultura, el Quebec se separa de les altres províncies i territoris canadencs per l'enfocament «nacional». De fet, a diferència dels altres governs provincials i territorials del Canadà, que generalment concedeixen el rol central al govern federal, com a definidor i promotor de la cultura canadenca (Gattinger i Saint-Pierre, 2011), el govern del Quebec s'imposa des dels anys seixanta com el contractista del desenvolupament cultural al seu territori, i denuncia les «usurpacions» del govern federal en aquest àmbit (Saint-Pierre, 2003, 2011).

A més a més, les consideracions relacionades amb les pròpies competències constitucionals, amplament defensades mitjançant el principi aleshores conegut com la *doctrina Gérin-Lajoie* (instrument d'autoritat), fan que, més de mig segle després, els governs successius del Quebec hagen concedit una gran importància a les accions públiques en matèria de cultura i de llengua, però també a l'esplendor d'aquestes en l'escena internacional.¹¹ És tracta d'un primer gran fonament sobre el qual es basaran, al llarg del temps, els diversos instruments d'acció pública duts a terme en els àmbits de la cultura, la llengua i la diversitat cultural (IAcP).

Pel que fa a les particularitats culturals i lingüístiques de la societat quebequesa, aquestes seran cada vegada més reconegudes, primer en els treballs de les diferents

comissions d'enquestes federals i del Quebec, que es multipliquen durant els anys 1950-1970 (*instruments nodals o d'informació fonamentals*). Aquestes comissions, i també diversos comitès i grups de treball, permeten als actors polítics estar al centre d'una xarxa informacional i social que contribueix no només a recollir, sinó també a difondre informació sobre la situació, aleshores poc envejable, de la societat canadencofrancesa.¹² Les característiques d'aquesta societat, una vegada actualitzades, constituïran un altre fonament de les polítiques culturals i lingüístiques del Quebec, i contribuïran a formar les bases de la seua política d'immigració (finals dels anys seixanta) i també de la política d'interculturalisme (1981) (*instruments d'autoritat*). Mentrestant, emergeix un discurs pel que fa a aquesta declaració de *retard* del Quebec, que esdevindrà un *leitmotiv* al centre de les accions governamentals dels anys seixanta.

De fet, per al primer ministre liberal, Jean Lesage, i el seu govern, elegit el 1960, la solució es troba en la modernització de l'Estat quebequés mitjançant una multitud d'instruments: comitès i comissions d'estudis diversos (*instruments nodals*), lleis i polítiques fundacionals (*d'autoritat*), i creació de ministeris i d'organismes públics (*organitzacionals*), tot acompanyat d'un creixement sense precedents en recursos humans i financers (desenvolupament important d'una funció pública). En l'àmbit més concret de la cultura, el 1961 naix el Ministeri d'Afers Culturals (MAC), una novetat en el si de les Amèriques, i l'Oficina quebequesa de la llengua francesa; la Delegació general del Quebec a París, el 1962; i el Departament del Canadà francès transfronterer, el 1963. Prompte els segueix la creació del Ministeri d'Educació el 1964, i del d'Immigració i de Radio-Québec (televisió pública) el 1968, del Ministeri de Comunicació el 1969,¹³ per nomenar-ne només alguns.

11 A aquests efectes hem seleccionat aquest passatge clau d'un discurs pronunciat l'any 1965 per Paul Gérin-Lajoie, vice-primer ministre i ministre d'Educació: «El Quebec no es sobirà en tots els dominis: és membre d'una federació. Però forma, des del punt de vista polític, un estat. En posseeix tots els elements: territori, població, govern autònom. És, a més, l'expressió política d'un poble que es diferencia, en molts aspectes, de les comunitats anglòfones que habiten a Amèrica del Nord. El Quebec té, en aquest continent, la seua pròpia vocació. [...] És l'instrument polític d'un grup cultural distint i únic dins la gran Amèrica del Nord» (Extret del discurs de Paul Gérin-Lajoie, ap. SAIC, 1999: 16).

12 Vegeu l'informe de la Comissió reial d'enquesta sobre el bilingüisme i el biculturalisme (1963-1969) que va originar la Llei canadenca sobre les llengües oficials (1969).

13 Des dels inicis dels anys setanta, el ministre de Comunicació del Quebec, Jean-Paul L'Allier, destaca la part indissociable de la comunicació d'aquests sectors de competència provincial que són la cultura i l'educació.

A partir de la segona meitat dels anys setanta, amb l'elecció del Partit Quebequés, un partit polític independentista, el govern del Quebec i el seu MAC treballen per a l'afirmació de la identitat nacional i cultural dels quebequesos, tercer fonament dels IAcP. El francès, que és la llengua oficial al Quebec després de l'aprovació de la Carta de la llengua francesa el 1977 (*instrument d'autoritat*),¹⁴ forma la part central d'aquesta afirmació nacional. A més, en aquesta intenció de competir contra el govern federal, el Quebec reagrupa, el 1978, en un *superministeri* de l'Estat, els seus ministeris de caire cultural (Afers Culturals, Educació, Comunicació, Cultura, Immigració). Sota la responsabilitat del ministre Camille Laurin, aquest gran ministeri es crea amb la finalitat d'assistir el Consell executiu (o Consell de ministres) en l'elaboració de les grans polítiques governamentals, sovint de naturalesa nacionalista (*instruments nodal, d'autoritat i organitzacional*). Després d'haver convertit la qüestió lingüística en la seua prioritat, és l'època en què el govern *péquist* (del Partit Quebequés) prepara el primer referèndum per a la sobirania del Quebec, que tindrà lloc el 1980, i un segon, el 1995.¹⁵

En resum, les dècades dels anys seixanta i setanta es caracteritzen per intenses activitats polítiques i nacionalistes. Els IAcP posats en pràctica tenen l'objectiu de valoritzar i de promoure una cultura i una llengua que es consideren amenaçades. També intervenen sobre temes i objectius, tan importants i intrínsecs per a una nació minoritària, com ara la diplomàcia internacional, la immigració i l'interculturalisme. D'aquesta manera, preparen el camí d'aquesta problemàtica que naix, però que serà cada vegada més latent a partir dels anys noranta, de

la debilitació de la diversitat de les cultures a escala planetària (Bernier i Atkinson, 2000). Però no ens anticipem i parlem, ara, del cas català.

Catalunya i els fonaments principals dels IAcP

L'Estatut d'Autonomia de Catalunya, promulgat el 1979, és l'instrument d'acció pública (IAP) central d'aquesta comunitat autònoma. Defineix les relacions de Catalunya amb el govern espanyol (*instruments d'autoritat*) i estableix els fonaments principals de la política cultural catalana. Aquests són, per descomptat, de naturalesa constitucional i legislativa, però es combinen, també, amb les decisions en matèria de llengua, d'educació i d'immigració. En aquest apartat, tractarem, un a un, els seus vincles amb la política cultural catalana.

Cal precisar que la intervenció del govern espanyol en matèria de política cultural es limita als museus, al patrimoni i a les belles arts (MECD, 2016), imitant d'alguna manera el model estatunidenc (Négrier, 2010); aquest és un primer fonament dels IAcP catalans. D'aquesta manera, el govern federal no s'enfronta realment als procediments de la comunitat autònoma catalana; així ha sigut almenys fins que la comunitat demana més poders en molts dominis de política pública, en els anys 1990 i 2000 (Rius i Martín, 2015a, 2015b).

Un segon fonament dels IAcP a Catalunya té a veure amb la llengua. Gràcies a l'Estatut de 1979, el català queda reconegut com a llengua cooficial de Catalunya, al costat del castellà, que és la llengua oficial d'Espanya segons la Constitució de 1978 (Mar-Molinero, 2000) (*instruments d'autoritat*). A més a més, quan Espanya du a terme la Transició cap a l'Estat de les autonomies quan s'acaba la dictadura de Franco, cadascuna de les comunitats estableix el seu propi estatut d'autonomia, i la població espanyola dóna suport al desenvolupament i la promoció de les llengües que fins aleshores havien estat prohibides (com és el cas del català) i vol mostrar la seua vessant democràtica, respectuosa amb els drets humans, a la resta del món; per això, el reconeixement del català com a llengua cooficial no suposa cap problema.

14 Aquesta llei arriba més lluny que la «Llei 22», aprovada l'any 1974, que convertia el francès en la llengua de l'administració, dels serveis i del treball.

15 En el referèndum de 1980, amb una taxa de participació del 85 %, guanya el no (59,5 % dels votants); el 1995, aquesta vegada amb més de 4,7 milions de vots, o siga una taxa de participació del 93,5 %, el projecte de sobirania es veu rebutjat per una majoria ínfima: el 50,58 % dels votants està en contra, i el 49,42 % es mostra a favor.

Els lligams entre la política lingüística i la política cultural també estan presents a Catalunya des de la creació, el 1980, del Ministeri de Cultura que, des d'aleshores, comparteix les seues accions amb els ajuntaments,¹⁶ però també amb les nombroses associacions de la societat civil (Rius et al., 2012); com és el cas de l'Associació de veïns. Amb cada vegada més membres en aquesta època de grans canvis —el país ix d'una dictadura i l'economia va malament—, esdevé una organització que guia la societat civil (*instruments organitzacionals*). La seua omnipresència constitueix un tercer fonament dels IACP catalans.¹⁷ Certament, com la cultura i la llengua catalanes es troben en *perill nacional*, el primer informe del Ministeri de Cultura, publicat en setembre de 1982, descriu la *recuperació cultural* com un dels objectius centrals del Ministeri (Departament de Cultura de Catalunya, 1982). En resum, al principi dels anys vuitanta, a aquesta *recuperació cultural* important, fins i tot primordial per a la comunitat catalana, se suma la *normalització lingüística* que es converteix en un objectiu per a restablir la identitat cultural catalana (Rius et al., 2012).

Un quart fonament dels IACP està lligat a l'educació. L'instrument més important en aquest àmbit és el Decret que estableix l'estructura de l'educació obligatòria a Catalunya de 1992. Aquest Decret estipula que és obligatori l'ensenyament en català fins a l'obtenció del diploma d'estudis secundaris. També activa programes d'immersió en català (*instrument d'autoritat*). El Decret atrau ràpidament l'enuig de la població de la resta d'Espanya. Un dels principals diaris del país, l'*ABC*

(12 de setembre de 1993: A1), publica aquest titular en primera pàgina: «Igual que Franco, pero al revés: persecución del castellano en Cataluña».

Finalment, un cinqué fonament dels IACP té a veure amb la immigració. La preocupació pel que fa a la immigració apareix tard en la història de la comunitat autònoma. Com ho subratlla Zapata-Barrero, els «primers anys de l'Espanya democràtica són a Catalunya un període d'*immigració* externa reduïda i no susciten massa interès. El canvi ocorre a l'inici dels anys noranta» (Zapata-Barrero, 2006: 195; cursiva de l'autor). En relació amb aquest tema, cal recordar l'aplicació de l'Acord de Schengen de 1991 (*instrument d'autoritat*), que permet la lliure circulació de les persones en els països signataris; sumat al creixement econòmic, fa que la immigració guanye terreny a Catalunya. Per a fer-li front, el govern català estableix un comitè interministerial i aprova un Pla d'immigració el 1993. Aquest Pla està recolzat per una gran consulta a les organitzacions de la societat civil (*instruments informacional i organitzacional*). Set anys més tard, Catalunya reprèn l'exercici i actualitza el seu Pla d'immigració, mentre les veus reclamen una política cultural més inclusiva, sobretot respecte dels immigrants (Busquet, 2001; Morató, 2001).

Finalment, l'any 2015, l'autoritat del govern català sobre les polítiques lingüística, educativa i d'immigració de Catalunya encara no està completament reconeguda (ni fins i tot acceptada) pel govern central espanyol. Malgrat el seu nou Estatut d'autonomia de 2006, aprovat per referèndum per la població catalana, i pel Parlament català i el Parlament espanyol, Catalunya ha vist que les seues demandes més importants en qüestions de llengua i d'immigració han estat rebutjades i jutjades pel tribunal més alt del país,¹⁸ el Tribunal Constitucional, el 2010 (*instrument d'autoritat*). De fet, i a diferència del Quebec, Catalunya encara no té poder en matèria d'immigració: pot aplicar la normativa emesa per Madrid, però sense mitjans financers des de 2012 (Couture, 2013). A més, en

16 Encara que normalment s'accepta que la política lingüística siga gestionada i dirigida per la Generalitat de Catalunya, les polítiques culturals estan d'entrada baix el domini dels governs locals (Couture, 2013).

17 De fet, es tracta de diverses associacions de veïns, sovint localitzades, creades després de la Llei d'Associacions de 1964. Aquestes associacions reivindicaven millores en diverses mesures polítiques i formaven part d'un moviment més gran de protesta popular, per a dur a terme una reorganització en matèria de cultura i de llengua a Catalunya. Per a saber més sobre les activitats d'aquest moviment català i les seues associacions, així com sobre la seua omnipresència en l'esfera pública, consulteu Balcells (2006).

18 Per a més informació sobre aquest judici del Tribunal Constitucional, consulteu Couture (2013).

matèria de llengua, no es pot esperar que el català siga la llengua *predominant* de la comunitat autònoma. Fa poc, el Partit Popular (present en l'escena federal, i també a Catalunya) amenaçava fins i tot de reforçar el caràcter espanyol i castellà, més que el català, en l'ensenyament als alumnes. Com a contrapartida, la reputació cultural i de la identitat de Catalunya compta amb nombroses organitzacions civils i amb el seu reconeixement internacional, guanyat sobretot gràcies als Jocs Olímpics de Barcelona el 1992 (*instruments organitzacional i nodal*).

EL QUEBEC I CATALUNYA RESPECTE A LA QÜESTIÓ DE LA DIVERSITAT CULTURAL

En aquesta segona part, ens centrarem en la relació que tenen el Quebec i Catalunya amb la diversitat cultural i la seua afirmació identitària. La diversitat cultural, durant molt de temps al marge, ha fet la seua entrada en les grans instàncies internacionals (*instruments nodal i d'autoritat*) per a materialitzar-se, finalment, per mitjà d'una convenció internacional aprovada en octubre de 2005. El govern del Quebec i les associacions i organismes culturals provinents de la societat civil han contribuït de manera important a la seua elaboració des de finals dels anys noranta.¹⁹

Aquesta noció i la seua aplicació, central per a molts estats nacionals, susciten diverses qüestions dins del marc de la reflexió següent: com es presenta en les accions públiques del Quebec i de Catalunya? Quin

lloc ocupa en les seues polítiques sobre la cultura i la llengua? Suposarà canvis importants? En resum, aquesta noció de diversitat cultural no il·lustra —a banda d'aquesta resposta més recent a la globalització cultural i econòmica— un valor central al Quebec i a Catalunya, que ja treballen per la seua pròpia afirmació identitària?

Per al Quebec: de l'afirmació identitària a la promoció de la diversitat cultural

Des dels anys seixanta, el govern del Quebec no ha deixat de promoure l'afirmació identitària de la nació quebequesa, com una riquesa de les nacions. Aquesta promoció respon a les accepcions centrals d'aquesta noció de diversitat cultural, avui en dia latent, però que rau, sobretot als anys seixanta i setanta, en la valorització de les identitats nacionals i del seu patrimoni cultural. Al Quebec, se centren en l'afirmació de l'espai cultural i sociopolític de la majoria francòfona, on contribueixen directament les polítiques en matèria de cultura i de llengua, així com d'educació i d'immigració. Més tard, a partir dels anys vuitanta, la noció de democràcia cultural es tradueix en una defensa i una valorització de totes les cultures —es denuncia la superioritat d'una sobre les altres—, i la noció de diversitat cultural sorgeix gradualment als anys noranta per a instal·lar-se, finalment, als anys 2000. Aquesta darrera noció fa palesa la necessitat de protegir i de promoure les cultures i les llengües de la humanitat amenaçades per la globalització i la liberalització del comerç. Al Quebec, es mostrarà sobretot a través d'aquesta voluntat de presentar-se com una societat d'acollida inclusiva i oberta, que alhora treballa pel reconeixement dels drets dels primers pobles del seu territori.

Dit això, tornem breument a les dècades dels seixanta i dels setanta, que són importants per a comprendre l'acció cultural de l'Estat quebequès fins a l'actualitat. Recordem que al *Llibre blanc sobre la cultura* (1965) del ministre d'Afers Culturals, Pierre Laporte, retrobem els «Postulats d'una política cultural» dirigits a superar, segons diu, la «desagregació de la identitat cultural dels canadencs francesos»: «[p]ressuposem que l'Estat quebequès, més

¹⁹ Recordem que al Canadà la Convenció de la UNESCO de 2005 té el seu origen en els debats sobre la liberalització dels intercanvis a l'Organització Mundial de Comerç (OMC) a finals dels anys noranta, i concretament per les discrepàncies comercials amb els Estats Units pel que fa a les publicacions (Gattinger, 2003). En aquesta època, el Quebec també es mostra preocupat per les negociacions de l'Acord Multilateral sobre Inversions (AMI) que podria posar en perill les indústries culturals quebequeses (Bernier, 2000; Atkinson, 2001). De fet, des dels inicis d'aquest debat sobre diversitat cultural, el Quebec defensa aquesta causa al si de diversos fòrums nacionals i internacionals, com l'Organització Internacional de la Francofonia, la Xarxa internacional de polítiques culturals, la Coalició (canadenca) per la diversitat cultural i la UNESCO.

que d'altres, a causa de les necessitats imperioses que hem expressat [sobretot pel que fa a la protecció de la identitat nacional dels canadencs francesos i de la seua llengua], s'ha de preocupar de tot el que afecta la cultura en el sentit antropològic» (MAC, 1965: 35).²⁰

El *Llibre blanc* del ministre Laporte dedica tot un capítol a la qüestió de la immigració i a la importància d'una millor integració. Per al ministre, «[no] podem ignorar un fet tan important com l'aculturació dels vint o trenta mil immigrants que, cada any, s'instal·len al Quebec. Per això existeix la necessitat d'una política d'immigració que, pels objectius que s'ha fixat, destaca la importància del Ministeri d'Afers Culturals (MAC, 1965: 216)». També és en aquesta època quan l'*Informe de la Comissió reial d'enquesta sobre l'ensenyament a la província del Quebec* (Comissió Parent, 1965-1966) realitza «una de les primeres anàlisis de la diversitat etnocultural i de les seues incidències per al futur del Quebec» (Rocher et al., 2007: 3). En resum, des de 1966, el tema de la immigració per fi consta d'una direcció, seguida dos anys més tard per la creació d'un ministeri propi, i els treballs de la Comissió d'enquesta sobre la situació de la llengua francesa i dels drets lingüístics al Quebec (Comissió Gendron) (1972) reconeixen que la immigració s'ha de considerar com un component important en el futur del Quebec.

Encara íntimament lligat a la qüestió de la integració dels nous immigrants, i també al debat lingüístic plantejat des de fa més d'una dècada, el francès es converteix en la llengua oficial del Quebec després de la sanció, el 1974, de la Llei sobre la llengua oficial («Llei 22»). Tres anys després, amb el govern *péquist* de René Lévesque, es deroga aquesta llei i s'aprova la Carta de la llengua francesa («Llei 101»), que va molt més enllà. Aquest important instrument cultural i polític constitueix en aquells temps una veritable proesa, perquè el Quebec decideix protegir la llengua pròpia en detriment de la llengua anglesa, majoritària a l'escala nacional canadenca. Llengua de l'Estat quebequés i del treball, llengua de l'ensenyament

i de les comunicacions, llengua del comerç i dels negocis (Preàmbul de la Carta), tot immigrant acollit i que s'estableix al Quebec hi ha de contribuir i està obligat a parlar o aprendre el francès, i també a inscriure els seus fills a l'escola francesa.²¹

Un altre instrument important d'aquesta època és el llibre blanc del ministre *péquist* Camille Laurin: *La política quebequesa del desenvolupament cultural* (1978). A banda de precisar que la «cultura de tradició francesa», «com la llengua, hauria de servir de llar de convergència per a les diverses comunitats que seguiran manifestant la seua presència i els seus propis valors» (MEDC, 1978: 46), es dedica un capítol a les minories del Quebec, bé siguen angloquebequeses, neo-quebequeses, o autòctones:

Fins als últims anys, l'Estat del Quebec no ha pogut desenvolupar una política de conjunt coherent envers els autòctons, a excepció dels esquimals, perquè la responsabilitat provenia del federal. S'han produït malentesos i s'han construït barreres. Ha arribat l'hora de desfer-les amb fermesa i honestat (MEDC, 1978: 90).

Es fa, així, un pas important amb la creació, el 1978, al si del Consell executiu, de la Secretaria d'Activitats Governamentals en Zones Ameríndies i Esquimals. Aquest reconeixement del dret dels autòctons «a mantenir i desenvolupar la seua llengua i cultura originàries», apareix reflectit en el Preàmbul de la Carta de la llengua francesa; però caldrà esperar uns anys pel que fa al reconeixement del dret a determinar el desenvolupament de la seua pròpia identitat.

De fet, a l'endemà del repatriament de la Llei constitucional de 1982 —que es va fer sense l'acord del Quebec—, el Consell de ministres del govern

20 Per a una reflexió actual sobre el *Llibre blanc* de Pierre Laporte, consulteu Harvey (2015).

21 Un altre document jurídic fonamental per al Quebec és la Carta dels drets i llibertats de la persona del Quebec, adoptada el 1975. En aquesta s'estipula que «les persones que pertanyen a minories ètniques tenen el dret de mantenir i de fer progressar la seua vida cultural amb els altres membres del seu grup» (art. 43).

del Quebec reconeix, en febrer de 1983, «que els pobles aborígens del Quebec són nacions diferents que tenen dret a la seua cultura, la seua llengua, els seus costums i tradicions, així com a dirigir el desenvolupament d'aquesta identitat pròpia» al si de la societat quebequesa (ap. Morin, s. d.).²² Menys de dos anys després, en març de 1985, i al final del seu segon mandat al govern de l'Estat, el govern *péquiste* aprova en l'Assemblea nacional del Quebec una resolució pel reconeixement dels drets dels autòctons.²³

Pel que fa a les comunitats etnoculturals, provinents de la immigració, el govern del Quebec procedeix a l'aprovació del primer pla d'acció sobre aquest tema el 1981, *Diferents maneres de ser quebequés*, que constitueix un primer pas en la política de l'interculturalisme del Quebec.²⁴ A aquest pla el seguirà el 1990 el comunicat del Ministeri de les Comunitats Culturals i de la Immigració de 1990: *Al Quebec per a construir junts. Comunicat de política en matèria d'immigració i d'integració*. Encara que es publicaran més documents governamentals,²⁵ aquests dos primers tradueixen els fonaments de l'enfocament de l'Estat quebequés en matèria d'organització de la diversitat (Rocher et al., 2007).

22 Els quebequesos van rebutjar aquest reconeixement de «nació diferent», fins a l'aprovació, dos dècades després, d'una moció proposada pel govern conservador del Canadà.

23 El 1990, el govern del Quebec llança la seua *Política ministerial de desenvolupament cultural en zones autòctones*. Més tard, l'any 2005, dóna un nou impuls a les seues relacions amb els autòctons del Quebec quan adopta noves orientacions que condueixen a la signatura de diversos marcs d'acord en els àmbits de la justícia, la seguretat pública, els transports i la fauna, i també en els de la salut, la cultura i l'educació.

24 Aquesta política posa l'accent sobre la integració dels immigrants a una llengua pública comuna, el francès, i a una cultura compartides per la majoria, des del respecte de les institucions i dels valors de la societat que acull. Per a llegir-ne una reflexió interessant, consulteu Rocher et al., (2007).

25 Per exemple, del Ministeri de Relacions amb els ciutadans i de la Immigració (MRCI, 2001): *El Quebec una societat oberta. Contracte moral entre el Quebec i les persones que hi volen immigrar*.

El començament dels anys noranta també es caracteritza pels canvis importants en les intervencions culturals del Quebec, un dels més importants dels quals és l'adopció de La Política cultural del Quebec: la nostra cultura, el nostre futur, el 1992. Elaborada i duta a terme en un context fort i particular, el del colpidor debat constitucional,²⁶ aquesta política té intencions concretes. Es proposa superar el camp sectorial de l'únic Ministeri d'Afers Culturals per tal d'associar més d'una vintena de ministeris i de societats d'Estat, una ambició perseguida des dels anys setanta. En la mateixa línia, aquesta política volia revisar en profunditat els modes d'intervenció pública en l'àmbit de la cultura tot transformant la tendència del MAC, fins aleshores centrat en la gestió, en un ministeri responsable de les grans orientacions en cultura del govern del Quebec. Centra les accions de l'Estat sobre tres eixos: l'afirmació identitària cultural dels quebequesos amb, en primer lloc, la valorització de la llengua francesa, però que també deixa lloc a aquesta diversitat etnocultural que la modela; el suport als creadors i a la creació, que s'afirmarà en totes les esferes d'activitat, i per últim, l'accés i la participació de tots els ciutadans a la vida cultural, sobretot gràcies als ajuntaments, que prenen més consciència d'aquesta necessitat de donar un millor suport als serveis culturals de proximitat.²⁷

No podem acabar aquest apartat sobre el Quebec i les seues accions per promoure la diversitat cultural sense tractar la problemàtica de *la internacionalització de la cultura*, expressió que ja està consolidada, però que va trobar suport en els debats al voltant de l'Acord Multilateral sobre Inversions (AMI), negociat entre 1995 i 1997, i abandonat el 1998. També està relacionada amb l'assumpte de l'Àrea de Lliure Comerç de les Amèriques (ALCA), al centre de les discussions en la Cimera de les Amèriques, celebrada al Quebec, en novembre de 2001, i després a Mar del Plata, a Argentina, el 2005.

26 Repatriament de la Constitució el 1982, sense l'acord del Quebec, seguit pels fracassos dels acords del llac Meech (1990) i de Charlottetown (1992).

27 Pel que fa a la Política cultural del Quebec de 1992, consulteu Saint-Pierre (2003).

Aquests acords, a part de ser durament criticats per diferents països i per nombrosos actors de la societat civil, susciten la por d'una uniformització cultural, en què emergeixen debats sobre la diversitat cultural, però sobretot sobre la necessitat d'elaborar «un instrument internacional com a solució a les amenaces que suposa la globalització a la diversitat cultural» (Atkinson, 2001: 939). Promogut des del pas dels anys noranta al 2000 pel Quebec, a través del Ministeri de Cultura, aquest instrument serà finalment adoptat per la UNESCO en octubre de 2005.²⁸ Després, es ratifica la Convenció sobre la protecció i la promoció de la diversitat de les expressions culturals per la Unió Europea i 144 estats membres, entre els quals està el Canadà com a primer signatari, i la República Democràtica de Timor Oriental (en portuguès Timor-Leste i República Democrática de Timor-Leste), actualment l'estat més recent a adherir-s'hi, el 31 d'octubre de 2016.²⁹

Per a Catalunya: una política cultural oberta i polititzada

La diversitat cultural a Catalunya presenta tres característiques importants. La primera és que està estretament condicionada per les relacions entre Barcelona i Madrid, i, a més, per la implicació d'Espanya —i per tant de Catalunya— en la Unió Europea. La segona és que la política cultural es mostra com una conseqüència directa de la política lingüística catalana: sense la llengua catalana és difícil tenir una cultura catalana i no castellana (o espanyola). I per últim, la política cultural rep el suport, abans de la dictadura militar de Franco (1936-1975), de la societat civil i no del govern. Aquest encara és el cas actualment.

Recordem que durant la dictadura estava prohibit utilitzar el català. Les llengües anomenades regionals amenaçaven la unitat del país que el règim desitjava aconseguir o, almenys, aquesta era la imatge que volia transmetre. Malgrat un règim de repressió, la comunitat

catalana i la seua diàspora van mantenir la llengua viva i, a partir dels anys seixanta, s'ensenyava, paradoxalment, com a llengua *extrangera* a la Universitat de Barcelona. Després de la mort de Franco el 1975, Espanya du a terme la seua Transició cap a un Estat d'autonomies on les comunitats autònomes, primer les històriques, van obtenir els poders abans centralitzats a Madrid. Catalunya i el País Basc són dues de les primeres comunitats a reclamar els seus poders, que seran després atorgats a totes les altres comunitats autònomes del país amb l'eslògan *El café para todos*. Dit d'una altra manera, a partir d'aleshores, les comunitats autònomes es tractaran de la mateixa manera, sense reconèixer que les identitats particulars (com la identitat catalana) mereixen poders particulars (Mar-Moliner, 2000).

Quant a un altre aspecte, però també relacionat amb la qüestió de la diversitat cultural, la Llei de normalització lingüística de 1983 proclama el català com la llengua de l'Administració de la Comunitat Autònoma i del Parlament. També passa a ser obligatori conèixer-la en l'àmbit de l'educació, sobretot per a l'obtenció del diploma d'estudis secundaris. Aquesta llei oficialitza també la protecció de l'aranés (occità), una llengua parlada per milers de catalans a la Vall d'Aran. A la resta d'Espanya, aquesta llei s'accepta bé. No obliga ningú a utilitzar el català i els estudiants sempre poden elegir l'ensenyament en castellà (Couture, 2013). Però el Decret lingüístic de 1992 no es rep tan bé. Aquest sí que obliga a l'ensenyament en català. Molts espanyols es rebel·len, fent valer que la llengua del país és el castellà i que els seus fills no aprendran aquesta llengua útil al país. El mateix any, Espanya signa la Carta europea de les llengües regionals o minoritàries,³⁰ i es compromet a promoure les llengües no immigrants al seu territori, incloent l'aranés i el català.

Paral·lelament a aquesta valorització creixent de la llengua catalana promoguda pel govern català, diverses institucions culturals s'estableixen després de la Transició, per tal de donar suport al desenvolupament d'una cultura i d'una identitat

28 El Quebec serà el «primer Estat del món a sancionar la Convenció per un vot unànim de l'Assemblea nacional el 10 de novembre de 2005», mentre que el Canadà és el primer país membre de la UNESCO a ratificar-la, el 28 de novembre del 2005, amb el suport de la Cambra dels Comuns de tots els partits polítics (FICDC, 2011: 5).

29 Vegeu UNESCO (2005).

30 Aquesta Carta ha entrat en vigor després de la seua ratificació per Espanya l'any 2001.

catalanes (Bouzada, 2007). La política cultural espanyola de 1986 a 1996 contribueix al que després es qualificarà com a *explosió cultural* a causa de les nombroses institucions creades en territori català, com el Museu d'Art Contemporani de Barcelona el 1996. Activitats importants fetes amb l'ajuda del Govern central i, en certa mesura, de la Comunitat Europea,³¹ com els Jocs Olímpics de Barcelona el 1992 (Villarroya i Ateca-Amestoy, 2004), beneficien enormement aquesta comunitat autònoma i el seu esplendor a Espanya, Europa i al món. En la mateixa línia, però una dècada més tard, l'Institut Català de les Empreses Culturals publica un llibre blanc, en el qual l'organització elogia la creativitat que pot emanar d'una diversitat molt més gran en la societat catalana. Aquest comunicat recomana també una millor promoció de la cultura catalana a nivell internacional (Crameri, 2003: 177).

Quan el creixement econòmic comença a atraure immigrants a Catalunya, la comunitat autònoma els obre les portes a partir dels anys noranta. S'encarrega d'*acollir-los* (salut, educació, serveis socials, etc.), encara que la responsabilitat de la immigració no és totalment seua, sobretot quant a la selecció d'immigrants. El president de la Generalitat de 1980 a 2003, Jordi Pujol, fomenta i dona suport a l'arribada d'immigrants a Catalunya, fent gala de l'acolliment per part de la comunitat autònoma als nous *ciutadans*. Una frase emblemàtica, citada per molts polítics catalans, tradueix aquest esperit d'obertura i d'acolliment: «És català tot aquell que viu i treballa a Catalunya, i que ho vol ser» (Triadú, 2003).

Mentrestant, l'any 1991, Espanya entra en la zona de Schengen, la Convenció de la qual (la primera data: 1985) obri les fronteres i permet la lliure circulació entre els països europeus signataris. Més tard, el 1992, la Comissió de les associacions i ONG de Girona, una de les grans ciutats de Catalunya i d'Espanya,

publica un informe titulat «50 propostes sobre la immigració». Com a resposta, la Generalitat posa en marxa, un any més tard, un comitè interministerial sobre la immigració, així com un Pla d'immigració, després d'haver-ho consultat amb nombroses organitzacions. La instrucció de tots els xiquets immigrants n'és la principal reivindicació. En total es posen en marxa quaranta programes relacionats amb la immigració després de l'aprovació del Pla, el qual s'actualitza l'any 2000.

En la seua anàlisi d'aquest pla, Caïs i García conclouen que aquest «critica expressament el "model assimilacionista" francès i "la inserció de les comunitats" anglo-saxona com models que cal evitar» (Caïs i García, 2008: 148). Sense mencionar-ho explícitament, els dos autors descriuen la política sobre immigració de Catalunya inspirant-se en l'interculturalisme quebequés.

El 2006, Catalunya revisa el seu Estatut d'autonomia i demana més poders al govern de Madrid. Mentre espera la sentència del Tribunal Constitucional pel que fa a la validesa del nou Estatut, Catalunya pacta acords amb nombrosos grups que representen la societat civil. Es tracta del Pacte Nacional per a la Immigració, signat el 2008, i del Pla de Ciutadania i Immigració, aprovat el 2009. El Pacte i el Pla tenen com a objectiu desenvolupar i reforçar un sentiment de comunitat a Catalunya, amb la llengua catalana com a eix central, però també pretenen diversificar la seua funció pública perquè corresponga a la població de la Comunitat Autònoma. Aquests objectius estan presents en l'Estatut d'Autonomia revisat, el qual dota Catalunya de més poders en matèria d'immigració.

Mentre escrivim aquestes línies, Catalunya acaba de celebrar unes eleccions qualificades com a històriques pels investigadors i per la premsa nacional i internacional. Després que Madrid es negara a acceptar el nou Estatut d'autonomia de 2006, les enquestes mostren un desig creixent dels catalans cap a la independència de Catalunya. El 27 de setembre de 2015, la llista electoral Junts pel Sí ha guanyat una majoria d'escons i el control del Parlament català. En resum, aquesta victòria dels

31 Espanya va entrar a la Comunitat Europea (CE) l'1 de gener de 1986. Així, el país es va sotmetre a la legislació d'aquesta organització supranacional i es va poder beneficiar dels diversos programes d'ajuda financera. L'objectiu de la CE era establir una unió econòmica i monetària.

partits polítics favorables a la independència permet posar en marxa aquest compromís polític d'iniciar el procés d'independència, fins i tot quan Espanya ha confirmat que no reconeix aquest referèndum. Es tracta d'una pàgina de la història que es viu i s'escriu actualment a Catalunya i a Espanya, així com a Europa.³²

CONCLUSIONS

Els instruments o dispositius posats en pràctica al llarg del temps per a organitzar, o fins i tot harmonitzar les relacions culturals i lingüístiques entre el poder públic i les comunitats estudiades, el Quebec i Catalunya, han estat desenvolupats en funció no només de l'evolució de les representacions i valors d'aquestes comunitats, sinó també dels problemes i reptes a què s'enfronten en els seus medis en procés de canvi. Aquestes relacions també han conduït a diferents graus segons l'època, a ordenacions particulars de la diversitat etnocultural pròpia d'aquestes dues societats d'acollida.

Per tal de comparar els dos casos i destacar els elements de convergència o de divergència, tornem a les qüestions plantejades inicialment. Primer, hem observat diferències entre els instruments d'acció pública (IACP) duts a terme per a assegurar l'esplendor de la cultura i de la llengua pròpies al Quebec i a Catalunya? Després, què fan aquestes dues nacions minoritàries per a, d'una banda, assegurar la valorització i la protecció de les seues cultures i llengües nacionals (encara amenaçades) i, de l'altra, formar part d'aquesta tendència a favor de la diversitat cultural en el seu propi territori infranacional?

De fet, tant al Quebec com a Catalunya, però amb una diferència de dues dècades, hem observat el predomini d'*instruments d'autoritat* (lleis, reglaments, polítiques,

convencions) per a formalitzar el seu reconeixement i reforçar la seua identitat nacional, els fonaments de la qual es troben en primera instància en una llengua i una cultura pròpies. Si al Quebec aquests instruments existeixen des dels anys seixanta, l'IACP més important de Catalunya és sense dubte l'Estatut d'Autonomia de 1979, en el qual la Generalitat de la comunitat autònoma obté els poders en matèria de cultura i de llengua. Així, poc després que al Quebec el francès es veja reconegut com l'única llengua oficial, la llengua catalana es reconeix en l'Estatut com a llengua cooficial, juntament amb el castellà. Tanmateix, en la Constitució espanyola de 1978, la llengua castellana consta com l'única llengua oficial del país. Aquesta dicotomia contribueix a la cristallització dels debats futurs entre Barcelona i Madrid quant a l'estatus del català, i constitueix el centre de l'actual conflicte obert.

El Quebec també es desmarca de Catalunya perquè fa un ús més estès dels *instruments nodals* (comissions d'estudis, grups de treball, participacions en organitzacions internacionals, etc.). Aquesta estratègia consultiva i participativa el du a fer valer els seus valors i preferències, així com a intensificar les seues reivindicacions polítiques i nacionalistes en les escenes canadenques i internacionals. Una estratègia que dóna els seus fruits si considerem el paper interpretat pel Quebec en el debat sobre la diversitat cultural a partir de finals dels anys noranta. Un debat que va conduir a l'aprovació de la Convenció internacional sobre la protecció i la promoció de la diversitat de les expressions culturals. Cal precisar que aquesta convenció va estar elaborada sota l'ègida de la UNESCO i que el Quebec va ser el primer govern del món a adoptar-la l'any 2005. Quant a Catalunya, intenta inscriure's oficialment en el reconeixement de la diversitat per mediació del seu Estatut d'Autonomia, revisat el 2006, i ho fa, encara que l'aplicació dels seus IACP haja estat disminuïda considerablement per la sentència del Tribunal Constitucional d'Espanya, el 2010.

A la llum de les observacions de Lascoumes i Le Galès (2004), que atorguen als IACP una dimensió

³² Destaquem que les eleccions legislatives del 20 de desembre de 2015 han estat particularment difícils per als espanyols, els quals, en el moment d'acabar aquest capítol, encara no tenen un govern estable (Morel, 25 de febrer de 2016).

cognitiva important, aquests *instruments d'autoritat* i *nodals* contribuiran al reconeixement polític i cultural dels governs del Quebec i de Catalunya en els seus respectius països (el Canadà i Espanya) i a nivell internacional, tot reforçant les seues identitat i cultura nacionals. Molt ràpidament, aquests instruments afavoriran l'organització de les relacions socials, culturals i lingüístiques no només entre les jurisdiccions infranacionals i nacionals (el Quebec i el Canadà; Catalunya i Espanya), sinó també entre els governs del Quebec i de Catalunya, que elaboren i adopten aquests IACP, i els seus destinataris. Aquests instruments, com diuen Lascoumes i Le Galès, no són

eines axiològicament neutres i indistintament disponibles. Són, en canvi, portadors de valors, alimentats d'una interpretació social i de concepcions concretes del mode de regulació [aleshores] considerat (Lascoumes i Le Galès, 2004: 13).

Una altra diferència entre els dos casos estudiats té a veure amb l'extensió i l'abast dels *instruments organitzacionals*, els quals, recordem, permeten establir, dinamitzar i disposar de recursos organitzacionals. Des de l'inici dels anys seixanta, just després del que més tard s'anomenarà la Revolució Tranquil·la, l'Estat quebequés es converteix en el *contractista* del desenvolupament cultural. Al Quebec, aquests recursos organitzacionals es multipliquen, i el Ministeri d'Afers Culturals del Quebec, tot i que modest en vista del seu pressupost, es converteix en el catalitzador, el director de l'orquestra de la política cultural del Quebec. Diversos comunicats polítics i documents d'orientació (llibres blancs de 1965 i de 1978, llibre verd de 1976), i també iniciatives importants, com l'aprovació de la Carta de la llengua francesa («lleï 101») el 1977, orienten, redefeixen i reforcen l'acció cultural de l'Estat quebequés.

A Catalunya, els IACP són inicialment creats per les organitzacions de la societat civil, que encara en l'actualitat és omnipresent. De fet, sota la dictadura de Franco, els catalans han posat en marxa organitzacions per a protegir la seua llengua i la seua cultura, en la qual la diàspora catalana juga un paper particularment

important. Entre d'altres, l'Òmnium Cultural posa en pràctica un *instrument privat* amb finalitat pública que defén la cultura catalana des dels inicis dels anys seixanta. Encara activa, aquesta organització és important en la política cultural catalana. El 1977, dos anys després de la mort del dictador Franco, es publica el *Manifest de la Cultura Catalana*. Fruit d'un enorme moviment cultural de la societat civil i de les activitats del Congrés de Cultura Catalana (1976-1977), aquest document o *instrument nodal privat*, però amb finalitats públiques, constitueix una de les primeres etapes de la política cultural catalana. En aquells temps en què es promulga la Carta de la llengua francesa al Quebec, es declara «com necessària»:

L'extensió total de l'ús públic, oficial i social de la llengua pròpia als Països Catalans, com a factor fonamental de coherència cultural i d'identificació nacional, sense perjudici de la realitat que constitueixen els ciutadans encara no integrats lingüísticament i les regions que tenen una personalitat cultural diferenciada (Extret del Manifest citat per Camprubi, 1978).

Un altre aspecte observat està relacionat amb les accions a favor de la diversitat cultural i els instruments que les fan possibles. Com hem vist, aquests últims no tenen només a veure amb aquestes dues nacions minoritàries, sinó també amb els seus propis grups minoritaris. Al Quebec, la idea d'un *territori... compartit* sembla cada vegada més present al llarg de les dècades, no només amb les comunitats culturals, sinó també amb les autòctones. Des dels anys seixanta, els IACP nodals tracten els temes de la diversitat cultural per mitjà de les preocupacions sobre la immigració.³³ S'observa la posada en pràctica de diversos instruments —sobretot polítiques sobre immigració i interculturalisme, acords, comunicats i plans d'acció— dedicats a reforçar la cohabitació dels quebequesos de qualsevol procedència, ja siguin descendents d'immigrants, nous immigrants o de comunitats etnoculturals i autòctones. En resum, si a

33 L'informe Parent (1966), recordem, ha realitzat «una de les primeres anàlisis de la diversitat etnocultural i de les seues incidències per al futur del Quebec» (Rocher et al., 2007: 3).

través de diverses accions i mesures, l'Estat quebequés obté poders en matèria d'immigració des dels anys seixanta, Catalunya, pel contrari, veu les seues intencions en aquesta matèria destrossades per una sentència del Tribunal Constitucional d'Espanya, el 2010.

Mentrestant, l'economia millora a l'inici dels anys noranta a Catalunya i, conseqüentment, la immigració comença a substituir l'emigració, com a realitat migratòria. Aleshores, les associacions civils, més que l'Estat català, juguen un paper important. En juliol de 1992, diverses associacions uneixen forces i publiquen

l'Informe de Girona, que conté 50 propostes que suggereixen al govern local i català que es preocupen per la immigració i que duguen a terme mesures per a incloure els nouvinguts en la societat catalana. Vuit anys més tard, el govern català accepta finalment aquesta iniciativa amb la publicació d'un Pla interministerial d'immigració. I, més recentment, i a l'igual del Quebec als anys vuitanta i noranta, el Pacte Nacional per a la Immigració (2008), redactat amb els actors de la societat civil, i el Pla de Ciutadania i Immigració (2009) reconeixen la importància de gestionar la mà d'obra i d'adaptar els serveis públics als nouvinguts.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Atkinson, D. (2001). De l'exception à la diversité culturelle. Un enjeu au cœur d'une bataille planétaire. *Annuaire français de relations internationales, II*. Recuperat el 10 de març de 2017 de <http://www.afri-ct.org/wp-content/uploads/2006/03/atkinson2001.pdf>
- Balcells, A. (dir.). (2006). *Historia de Cataluña*. Madrid: La Esfera de los Libros.
- Bernier, I. (2000). *Mondialisation de l'économie et diversité culturelle: les enjeux pour le Québec* (document de reflexió). Quebec: Comissió de la Cultura, Assemblée Nacional del Quebec.
- Bernier, I., i Atkinson, D. (2000). *Mondialisation de l'économie et diversité culturelle : les arguments en faveur de la préservation de la diversité culturelle* (document de reflexió). París: Agència Intergovernamental de la Francofonia. Recuperat el 10 d'abril de 2017 de http://www.francofonie.org/IMG/pdf/Mondialisation_economie_et_div_cult.pdf
- Bonet, L., i Négrier, E. (2008). *La fin des cultures nationales. Les politiques culturelles à l'épreuve de la diversité*. París: Éditions Khartala.
- Boucher, J. L., i Yvon, J. (dir.). (2005). *Petites sociétés et minorités nationales*. Mont-real: Presses de l'Université du Québec.
- Bouzada, X. (2007). La gouvernance de la culture en Espagne. En L. Bonet, i E. Négrier (dir.), *La politique culturelle en Espagne* (p. 15-34). París: Éditions Khartala.
- Busquet, J. (2001). El foment de la participació cultural a Catalunya. Els reptes de les polítiques de democratització cultural. *Àmbits de Política i Societat, 19-20*, 49-51.
- Caïs, J., i García, J. M. (2008). Immigration et politique culturelle en Catalogne. En Bonet, L., i Négrier, E. (dir.), *La fin des cultures nationales? Les politiques culturelles à l'épreuve de la diversité* (p. 141-155). París: La Découverte.
- Camprubi, M. (1981). Congrès de Cultura catalana, Barcelona 1978. *Cahiers du monde hispanique et luso-brésilien, 36*, 215-217.
- Cardinal, L., i Papillon, M. (2011). Le Québec et l'analyse comparée des petites nations. *Politique et Sociétés, 30*(1), 75-93.
- Carrasco, C. (23 novembre 2012). *Et si la Catalogne était indépendante*. *Europe 1*. Recuperat el 9 d'abril de 2017 de <http://www.europe1.fr/international/et-si-la-catalogne-etait-independante-1323061>
- CMM (Communauté métropolitaine de Montréal). (2015). *Données et Territoire*. Recuperat el 15 de març de 2017 de <http://cmm.qc.ca/donnees-et-territoire/observatoire-grand-montreal>
- Couture, A. (2013). *Competing States: The Use of Public Policy by Minority and Majority Nations*. Tesi doctoral. Ottawa: Université Carleton. Recuperat el 12 d'abril de 2017 de https://curve.carleton.ca/system/files/etd/894fb02b-0fb3-498f-ad60-baba20851d1f/etd_pdf/c8d6524198266212a27d0d5ac1d98ebe/couturegagnon-competingstatestheuseofpublicpolicybyminority.pdf
- Crameri, K. (2003). *Catalonia. National identity and cultural policy*. Cardiff: University of Wales Press.
- Departament de Cultura de Catalunya (1982). *Memòria 1980-1982*. Recuperat el 5 d'abril de 2017 de http://cultura.gencat.cat/ca/departament/publicacions/departament/memories/memoria_1980_-_1982/

- FICDC (Fédération internationale des Coalitions pour la diversité culturelle) (2011). *La Convention de l'UNESCO sur la protection et la promotion de la diversité des expressions culturelles: le leadership du Québec et du Canada*. Recuperat el 3 d'abril de 2017 de http://www.cdc-ccd.org/IMG/pdf/Leadership_du_Qu%C3%A9bec_et_du_Canada_ACNU_6_juin_2011_.pdf
- Gagnon, A. G., i Requejo, F. (2011). *Nations en quête de reconnaissance. Regards croisés Québec-Catalogne*. Brussel·les: Peter Lang.
- Gattinger, M. (2003). *Trading Interests: Trade Policy Consultations with the Cultural Industries Sector*. Tesi doctoral. Ottawa: Université Carleton. Recuperat en desembre de 2016 de https://curve.carleton.ca/system/files/etd/04b48933-c454-4b2a-b701-8707e09a0a2a/etd_pdf/ffe46e886efbced8c6374cff11597887/gattinger-tradingintereststradepolicyconsultationswith.pdf
- Gattinger, M., i Saint-Pierre, D. (dir.). (2011). *Les politiques culturelles provinciales et territoriales du Canada. Origines, évolutions et mises en œuvre*. Quebec: Presses de l'Université Laval.
- Griffith, A. L. (dir.). (2005). *Guide des pays fédéraux 2005*. Mont-real: McGill-Queen's University Press.
- Hand, R. J., i Traynor, M. (dir.). (2012). *Radio in Small Nations: Production, Programmes, Audiences*. Cardiff: University of Wales Press.
- Harvey, F. (2015). Le ministère des Affaires culturelles et le Livre blanc de Pierre Laporte, 1964-1966. *Les Cahiers des Dix*, 69, 49-103.
- Hjort, M., i Petrie, D. (dir.). (2007). *The Cinema of Small Nations*. Edimburg: University Press.
- Hood, C. C. (1983). *The tools of government*. Londres: Macmillan.
- Howlett, M. (1991). Policy Instruments, Policy Styles, and Policy Implementation. *Policy Studies Journal*, 19(2), 1-21.
- IDESCAT (Institut d'Estadística de Catalunya). (2014). Estrangers amb autorització de residència. Per país de nacionalitat. Recuperat el 20 de març de 2017 de <http://www.idescat.cat/pub/?id=aec&n=272>
- IDESCAT (2014a). Usos lingüístics de la població. 2013. Recuperat el 20 de març de 2017 de <http://www.idescat.cat/pub/?id=aec&n=804>
- IDESCAT (2015). Millors estadístiques per a una societat millor. Recuperat el 20 de març de 2017 de <http://www.idescat.cat/en>
- ISQ (Institut de la statistique du Québec). (2013). *Population selon la langue maternelle, municipalités, MRC et TE de la Capitale-Nationale et ensemble du Québec, 2011*. Recuperat el 10 d'abril de 2017 de http://www.stat.gouv.qc.ca/statistiques/recensement/2011/recens2011_03/langue_logement/lan_mat03.htm
- Kymlicka, W. (1995). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Clarendon Press.
- Lascoumes, P., i Le Galès, P. (dir.). (2004). *Gouverner par les instruments*. París: Presse de Sciences Po.
- Lascoumes, P., i Simard, L. (2011). L'action publique au prisme de ses instruments. Introduction. *Revue française de science politique*, 61(1), 5-22.
- Le Point international* (23 de novembre de 2012). *Espagne : La Catalogne serait la septième puissance d'Europe*. Recuperat el 3 de març de 2017 de http://www.lepoint.fr/monde/espagne-la-catalogne-serait-la-septieme-puissance-d-europe-23-11-2012-1532718_24.php
- MAC (Ministère des Affaires culturelles). (1965). *Livre blanc sur la culture*. Quebec: Ministère des Affaires culturelles.
- Mar-Molinero, C. (2000). *The politics of language in the Spanish-speaking world: From colonisation to globalisation*. Nova York: Routledge.
- MECD (Ministerio de Educación, Cultura y Deporte de España). (2016). Funciones y competencias. Recuperat el 3 d'abril de 2017 de <http://www.mecd.gob.es/ministerio-mecd/organizacion/funciones-y-competencias.html>
- MEDC (Ministère d'État au Développement culturel). (1978). *La politique québécoise du développement culturel (Livre blanc de Camille Laurin, ministre d'État au Développement culturel)*, 2 vol. Quebec: Éditeur Officiel du Québec.
- Morel, S. (25 de febrer de 2016). Dans l'impasse, l'Espagne apprend à se passer de gouvernement. *Le Monde*. Recuperat el 2 de març de 2017 de http://www.lemonde.fr/europe/article/2016/02/25/l-espagne-en-route-vers-de-nouvelles-elections_4871146_3214.html
- Morin, J. Y. (s. d.). René Lévesque et les droits fondamentaux des Autochtones du Québec. Recuperat el 2 d'abril de 2017 de <http://fondationrene-levesque.org/rene-levesque/ecrits-sur-rene-levesque/jacques-yvan-morin-rene-levesque-et-les-droits-fondamentaux-des-autochtones-du-quebec/>
- Négrier, E. (2010). La politique culturelle vue d'Espagne. En D. Saint-Pierre i C. Audet, *Tendances et défis des politiques culturelles: Cas nationaux....* (p. 157-177). Quebec: Presses de l'Université Laval.

- Pal, L. (2009). *Beyond Policy Analysis: Public Issue Management in Turbulent Times*. Toronto: Nelson Education.
- Paquin, S. (2001). *La revanche des petites nations. Le Québec, l'Écosse et la Catalogne face à la mondialisation*. Mont-real: VLB éditeur.
- Pierson, P. (1994). *Dismantling the Welfare State? Reagan, Thatcher, and the Politics of Retrenchment*. Nova York: Cambridge University Press.
- Ramel, C. (2009). La diversité culturelle est-elle une valeur européenne ? En R. Zuppinger (coord.), *Systèmes culturels et esthétiques en Europe et Mythe imaginaire société*. Recuperat el 20 d'abril de 2017 de <http://www.mythe-imaginaire-societe.fr/?p=4501>
- Rius, J., Rodríguez, A., i Martínez, S. (2012). El sistema de la política cultural en Cataluña: un proceso inacabado de articulación y racionalización. *Revista de Investigaciones Políticas y Sociológicas*, 11(3), 173-204.
- Rius, J., i Martín, M. (2015a). Spain's nation branding project Marca España and its cultural policy: the economic and political instrumentalization of a homogeneous and simplified cultural image. *International Journal of Cultural Policy*, 21(1), 20-40.
- Rius, J., i Martín, M. (2015b). Federalism, Cultural Policies, and Identity Pluralism: Cooperation and Conflict in the Spanish Quasi-Federal System. *Publius: The Journal of Federalism*, 45(2), 167-188.
- Rocher, M., Field, A. M., i Icart, J. C. (2007). *Le concept d'interculturalisme en contexte québécois: généalogie d'un néologisme. Rapport présenté à la Commission de consultation sur les pratiques d'accommodement reliées aux différences culturelles (CCPARDC)*. Ottawa/Mont-real: Université d'Ottawa / UQAM, Centre de recherche sur l'immigration, l'ethnicité et la citoyenneté. Recuperat el 9 d'abril de 2017 de <https://www.mce.gouv.qc.ca/publications/CCPARDC/rapport-3-rocher-francois.pdf>
- Rodríguez, A. (2001). Política cultural i dinamisme artístic a la societat actual. *Àmbits de Política i Societat*, 19-20, 40-44.
- Saez, J. P., i Saez, G. (2012). *Les nouveaux enjeux des politiques culturelles. Dynamiques européennes*. París: La Découverte.
- SAIC (Secrétariat aux Affaires intergouvernementales canadiennes). (1999). *Le statut politique et constitutionnel du Québec. Historique et évolution*. Quebec: SAIC.
- Saint-Pierre, D. (2003). *La Politique culturelle du Québec: continuité ou changement? Les acteurs, les coalitions et les enjeux*. Quebec: Presses de l'Université Laval.
- Saint-Pierre, D. (2011). Le Québec et ses politiques culturelles : l'affirmation d'une identité nationale et d'une culture distincte, créative et ouverte sur le monde. En M. Gattinger i D. Saint-Pierre (dir.), *Les politiques culturelles provinciales et territoriales du Canada. Origines, évolutions et mises en œuvre* (p. 183-245). Quebec: Presses de l'Université Laval.
- Saint-Pierre, D., i Audet, C. (2010). *Tendances et défis des politiques culturelles : Cas nationaux en perspective – France – Angleterre – États-Unis – Allemagne – Espagne – Belgique – Suisse – Suède – Québec – Pays de Galles et Écosse – Les organisations internationales*. Quebec: Presses de l'Université Laval.
- Triadú, J. (2003). Identidad para vivir la globalidad. En X. Antich, A. Castiñeira, i J. Colominas, *Cataluña-España. Relaciones políticas y culturales* (p. 110-119). Barcelona: Icaria.
- Tribunal Constitucional (2010). Sentència 31/2010, de 28 de juny de 2010. Recuperat el 4 d'abril de 2017 de <http://hj.tribunalconstitucional.es/es/Resolucion/Show/6670>
- UNESCO (2002). *Déclaration universelle sur la diversité culturelle. Une vision. Une plate-forme conceptuelle. Une boîte à idée. Un nouveau paradigme*. Série Diversité culturelle, 1. Recuperat el 3 de març de 2017 de <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127162f.pdf>
- UNESCO (2005) Convenció sobre la protecció i la promoció de la diversitat de les expressions culturals. París, 20 d'octubre de 2005. Recuperat el 5 d'abril de 2017 de <http://www.unesco.org/eri/la/convention.asp?language=S&KO=31038>
- Villarroya, A., i Ateca-Amestoy, V. (2004). Spain/ 1. Historical perspective: cultural policies and instruments. *Compendium. Cultural Policies and Trends*. Recuperat el 14 de març de 2017 de <http://www.culturalpolicies.net/web/spain.php>
- Zapata-Barrero, R. (2006). Immigration, autonomie politique et gestion de l'identité: le cas de la Catalogne. *Outre-Terre*, 4(17), 189-209.

NOTA BIOGRÀFICA

Diane Saint-Pierre és professora a l'Institut national de la recherche scientifique (INRS, el Quebec, el Canadà) i responsable de l'eix «*Politiques culturelles*» en la *Chaire Fernand-Dumont sur la culture*. Les seues investigacions dels darrers anys s'han centrat en l'evolució i la renovació de les polítiques culturals infranacionals i nacionals, des d'una perspectiva comparativa. Compta amb nombroses publicacions, entre les quals (amb M. Gattinger) *Les politiques culturelles provinciales et territoriales du Canada. Origines, évolutions et mises en œuvre* (PUQ, 2011), (amb C. Audet) *Tendances et défis des politiques culturelles: Cas nationaux en perspective* (PUQ, 2010) i (en solitari) *La politique culturelle du Québec: continuité ou changement? Les acteurs, les coalitions et les enjeux* (PUQ, 2003).

Alexandre Couture Gagnon es professor auxiliar a la Universitat de Texas Rio Grande Valley (UTRGV, Texas, Estats Units). Les seues investigacions se centren en les polítiques en matèria de llengua i d'immigració –més concretament en les societats i les nacions minoritàries nord-americanes i europees– i les seues interaccions amb els governs respectius. Els seus treballs s'han publicat majoritàriament en capítols i revistes universitàries, entre les quals destaquem *Public Choice*. Amb la professora Saint-Pierre, treballa en un programa de recerca en anàlisi comparada de les polítiques culturals i lingüístiques de les nacions minoritàries.

